

Den enkeltes livsmuligheder i fællesskaber

Ida Schwartz

Den historiske rejse, som personer med fysisk og psykisk funktionsnedsættelse har foretaget, fra centralinstitutionens gruppeliv over kollektive boformer til egen bolig i beskyttede boformer har været lang. I 1998 ophæver Serviceloven institutionaliseringen af voksne med handicap, og det markerer et endeligt opgør med fortidens totalinstitutioner. Formålet er at understøtte den enkelte borgers ret til at bestemme over eget liv (Perlt, Holst, Nielsen, & Hagensen, 2005; Schwartz, 2001b). Voksne med nedsat funktionsevne er ikke længere underlagt et institutionaliseret gruppeliv på centralinstitutioner. Her levede de "indsatte" førhen hele deres liv indenfor murene i samvær med den samme gruppe mennesker døgnet rundt.

I tråd med et stigende samfundsmæssigt fokus på individet har borgere¹ med varige funktionsnedsættelser fået lovgivningsmæssige krav på tilbud om en støtte, der tager udgangspunkt i den enkeltes ønsker og livssituation (Perlt, et al., 2002). De pædagogiske bestræbelser på at give øgede muligheder for selvbestemmelse og individuelle valg, har i nogen grad skygget for en opmærksomhed på, at mennesker alment betragtet er afhængige af at være en del af sociale fællesskaber (Engen, 2009). Artiklen bygger på den grundantagelse, at vi alle realiserer det gode liv for os selv gennem vores deltagelse i sociale fællesskaber, hvad enten det handler om uddannelse, arbejde, familieliv, fritidsinteresser m.m. Den enkeltes livsmuligheder er tæt knyttet til ressourcer og muligheder i "det fælles gode liv" i de sammenhænge, vi deltager i. Ingen kan realisere "et godt liv" for sig selv isoleret set. Alle er afhængige af adgang til at deltage i relevante fællesskaber med andre.

I Assens Kommune har alle borgere med funktionsnedsættelser fået egen lejlighed, og det betyder for de fleste, at deres bolig er placeret i en boenhed, hvortil der er knyttet støtte på døgnbasis. Den enkeltes bolig er således en del af en større beskyttet sammenhæng, hvor beboerne har deres egne lejligheder og tillige mulighed for at benytte fællesarealer. Disse bygningsmæssige forandringer har betydet, at spørgsmålet om forholdet mellem den enkelte og fællesskabet er kommet på den pædagogiske dagsorden på nye måder. Skal den pædagogiske indsats udelukkende rette sig mod den enkeltes

¹ Betegnelsen borgere med funktionsnedsættelse bruges, når jeg ønsker at fremhæve at mennesker med nedsat funktionsevne har samme rettigheder som andre medlemmer af samfundet. Betegnelsen beboere bruges, når der henvises til de borgere, der er bor i beskyttede boformer i Assens kommune.

livsførelse i egen lejlighed med risiko for at fremme ensomhed? Eller er det en pædagogisk opgave at arrangere samvær og fællesskaber, der giver mindelser om beboernes tidligere ensrettede livsform i et institutionelt tilrettelagt gruppeliv? (inspireret af Folkestad, 2004).

Set ud fra beboernes perspektiver består deres hverdagsliv af deltagelse i forskellige relationelle fællesskaber. Den enkelte beboer bevæger sig i hverdagen på tværs af forskellige livssammenhænge som arbejde, hjem og fritidsaktiviteter, og indgår både i familiære og personlige netværk i og udenfor bostedet. Deres livsførelse er blevet til over et længere livshistorisk forløb og forandrer sig kontinuerligt i forhold til ændringer i deres livsomstændigheder. Beboere med funktionsnedsættelse kan have meget varierede behov for støtte til at indgå i, opretholde og udvide disse personlige relationelle fællesskaber.

Det er således ikke relevant at stille spørgsmålet op, som om der kun er to valgmuligheder: enten et liv i ensomhed eller en underlæggelse af et institutionaliseret gruppeliv. I stedet synes det mere konstruktivt at spørge, hvordan pædagoger kan understøtte og udvide den enkeltes daglige livsførelse i det mylder af relationelle fællesskaber, beboeren allerede er en del af i hverdagslivet? Et sådant arbejde forudsætter, at pædagoger udvikler *nye pædagogiske forståelser af fællesskaber*, der er forskellig fra tidligere tiders forestillinger om det institutionelt arrangerede og påtvungne fælles gruppeliv.

Artiklen analyserer praksiseksempler hentet fra et udviklingsprojekt "Det gode liv" i Assens Kommune, som blev gennemført i et samarbejde mellem Center for Udviklingshæmmede i Assens Kommune og University College Lillebælt. Projektet blev finansieret af socialstyrelsen i 2009 og var et led i en statslig satsning på kompetenceudvikling i botilbud.² Eksemplerne omfatter beboernes bevægelser mellem bostedet og aktivitetscenter³ og omhandler beboere med både lettere og sværere former for funktionsnedsættelser. Der vil ikke blive anvendt diagnoser eller andre sygdomskaraktistikker, men eksemplerne bliver indledt med de informationer om beboernes konkrete funktionsnedsættelse, der er relevante for, at læseren kan følge pointerne i eksemplerne. Både beboere, pårørende og personale er anonymiserede.

² Udviklingsprojektet "Det gode liv" er beskrevet mere indgående i Søren Kai Christensen "Perspektiver på det gode liv. Rapport om udviklingsprojekt i Center for Udviklingshæmmede, Assens Kommune", 2012.

³ Eksemplerne tager i de fleste tilfælde udgangspunkt i livet i bostedet. Inklusion i det øvrige samfund er naturligvis en vigtig pædagogisk opgave. Udviklingsprojektet har imidlertid primært haft fokus på personalets understøttelse af beboernes nye liv i egen lejlighed, og eksemplerne er præget af dette.

Det gode liv

Socialpædagogik i et velfærdssamfund hviler på et normativt grundlag, der bygger på solidaritet med samfundets svageste medlemmer og et princip om ligestilling og lige muligheder for alle samfundsmedlemmer (Blomdahl Frej & Eriksson, 1998). Det er en socialpædagogisk opgave at understøtte, at borgere med funktionsnedsættelse kan få del i samfundets almene muligheder for "det gode liv". Alle velfærdsprofessioner hviler på professionelle standarder, der er knyttet til almene forestillinger om, hvad der udgør et godt liv (U. Juul Jensen, 1992).

I dette indledende afsnit diskuteres nogle af de standarder for det gode liv, der guider pædagogers støtte til voksne med nedsat funktionsevne. De standarder, vi i dag betragter som centrale i et godt liv, er anderledes end dem, der for eksempel prægede efterkrigstidens levevilkår i Danmark. Dengang boede voksne med funktionsnedsættelse stadig på centrale anstalter. Set i forhold til datidens livsbetingelser for mennesker med handicap kunne et ophold på en anstalt i mange tilfælde betragtes som et godt alternativ til en kummerlig tilværelse som udstødt i lokalsamfundet. Bygningen af centralinstitutioner fandt sted ud fra et samfundsmæssigt ønske om at have kontrol med "de usædvanlige og farlige" borgere. De var imidlertid også et udtryk for, hvordan centrale aktører mente, at samfundet skulle drage omsorg for de svageste. Pointen er, at professionelles forestillinger om "det gode liv" for den enkelte til enhver tid er tæt forbundet med almene samfundsmæssige standarder og muligheder for "det gode liv".

Almene standarder for det gode liv

Standarder for "det gode liv" for mennesker med varig funktionsnedsættelse er således under stadig udvikling og diskussion i forhold til samfundets udvikling. Mange parter som professionelle, politikere og pårørende kæmper om, hvilke mål der skal gælde på området (se for eksempel Kirkebæk, 2001). I 70'erne argumenterede N.E. Bank-Mikkelsen for eksempel for at normalisere udviklingshæmmedes livsbetingelser. Han ville gøre op med det, han kaldte "beskyttelsesteorien", der, efter hans mening, fastholdt udviklingshæmmede i et sygeplejeregime. Han mente, at de udviklingshæmmede blev "lagt åndeligt i seng" på institutionerne, og "så lærer man altså ikke at gå" (Bank-Mikkelsen, 1971 s.107). Udviklingshæmmedes livsbetingelser skulle normaliseres. "Det gode liv" blev derfor defineret som et liv "som alle andre", der blandt andet indebar opdeling i livsfærer som uddannelse, arbejde og fritidsliv. Disse diskussioner om, hvorvidt mennesker med funktionsnedsættelse kan leve et liv som andre eller tværtimod har brug for beskyttelse og særlig støtte er stadig aktuelle blandt professionelle og pårørende og kommer i spil på nye måder, når borgerne flytter i egen lejlighed.

FNs handicapkonvention, som Danmark har ratificeret, hviler på et socialt handicapsyn, der betyder at den enkeltes funktionsnedsættelse ikke kan bestemmes isoleret, men må ses i forhold til de sociale deltagelsesmuligheder. Derfor taler konventionen om den enkeltes ret til at være fuldt deltagende i samfundet. Det er således de samfundsmæssige barrierer, der skal bearbejdes og udvides, for at den enkelte kan opnå adgang til samfundets muligheder. "Det gode liv" i FN's konvention er et liv i værdighed og respekt med muligheder for at bestemme over egen livssituation. Per Holm m. fl. (1994) peger i deres forsøg på at definere almene dimensioner i livskvalitet på tre dimensioner nemlig selvfølelse, sociale relationer og mestring. De viser, hvordan disse dimensioner må forstås som gensidigt forbundne (Holm, 1994). De argumenterer således for, at den enkelte udvikler selvforståelse gennem mestring af væsentlige livsforhold i relationer med andre.

Disse almene forståelser af, at den enkeltes psykiske og fysiske befindende er knyttet til personens sociale deltagelse, kan tjene som en overordnet forståelsesramme i socialpædagogisk arbejde, men de kan ikke være direkte handlingsanvisende i pædagogisk praksis. For at kunne arbejde i retning af disse overordnede visioner om "det gode liv", mangler vi den enkeltes *subjektive* perspektiv på "det gode liv".

Subjektive standarder for det gode liv

Per Holm m. fl. (1994) argumenterede i 90'erne for at "normalisering" kunne ses som et udtryk for "almindelighedens tyranni". Synsvinklen "et liv som alle andre" tager ikke i tilstrækkelig grad hensyn til den enkeltes særlige situation og forudsætninger. For eksempel kan varetagelsen af hverdagslivets praktiske gøremål for nogle mennesker med funktionsnedsættelse opleves som en udmattende spændetrøje, der levner meget lidt energi til at realisere andre sider af tilværelsen.

Normalisering bygger på forestillinger om, at det er muligt at definere universelle standarder for "det gode liv". Mennesker lever imidlertid meget forskelligt afhængig af livsform og personlige forudsætninger. Det er ikke sådan at mennesker med funktionsnedsættelse lever på én måde i modsætning til resten af befolkningen. Mennesker med funktionsnedsættelse har som resten af befolkningen forskellige forestillinger om og ønsker til "det gode liv" afhængig af de livsformer, de kommer fra, deres funktionsnedsættelse og aktuelle livsbetingelser. Den enkelte realiserer netop samfundsmæssige muligheder for "det gode liv" ud fra sit eget subjektive perspektiv på de konkrete mulighedsbetingelser. I den forstand har alle mennesker *subjektive standarder* for eget liv, og en udforskning af disse må netop udgøre fundamentet i enhver socialpædagogisk indsats (U. Juul Jensen, 1995).

Denne understregning af, at det er betydningsfuldt at søge viden om beboerens perspektiv på egen livssituation må imidlertid ikke forlede os til at tro, at det gode liv for beboeren alene kan bestemmes ud dennes subjektive perspektiv. Det kan føre til forestillinger om, at pædagoger udelukkende behøver at spørge til beboernes umiddelbare ønsker. Den enkeltes udtryk for tilfredshed i hverdagen udgør en vigtig men begrænset målestok for "det gode liv", da mange beboere med funktionsnedsættelse i kraft af deres handicap og livsomstændigheder ikke kan overskue eller har adgang til de *muligheder*, borgere i samfundet i almindeligvis forbinder med et godt liv. Hvis pædagoger alene begrundet deres faglige indsats med den enkelte beboers umiddelbare tilfredshed, kan det føre til at pædagogerne sænker deres faglige ambitioner og forventninger.

Beboernes forestillinger om det gode liv er forbundet med deres adgang til sociale livssammenhænge, hvor de kan opdage og realisere ønsker og muligheder. Det er derfor en betydningsfuld del af en socialpædagogisk faglighed, at pædagoger understøtter beboernes muligheder for at udforske og udvide deres kendskab til aktiviteter og handlemuligheder i forskellige fællesskabskonstellationer.

Hverdagsliv

Realiseringen af "det gode liv" knytter sig til den enkeltes livsførelse i hverdagen, hvor gøremål og relationer i flere livssammenhænge fletter sig sammen og virker ind på den enkelte beboers personlige befindende. En forståelse af *daglig livsførelse*, kan hjælpe os til at begribe, hvordan personligt befindende er forbundet til engagementer i daglig praksis i fællesskaber med andre. Livsførelse er et udtryk for personlig *rettethed* mod at tage del i *noget* sammen med *andre* i et konkret levet hverdagsliv. Et ord som rettethed kan pege på, at alle mennesker uanset handicap forholder sig til deres omverden og retter deres opmærksomhed og handlinger mod den. En sådan synsvinkel tager udgangspunkt i en grundlæggende forståelse af, at alle mennesker handler begrundet og intentionelt, også selvom deres grunde kan være diffuse og vanskelige at forstå for andre.

Alment betragtet indebærer livsførelse, at mennesker har en daglig opgave i at organisere og koordinere hverdagslivet i de fællesskaber, vi indgår i (Holzkamp, 1998). Ofte tænker vi på relationer som personlige netværk, der så at sige ligger udenom den enkeltes liv som noget ekstra, pædagoger også skal søge at "arbejde med" (J. Juul Jensen, 2009). Den forståelse, der lægges frem her anskuer deltagelse i sociale praksisfællesskaber som selve kernen i menneskelig livsudfoldelse og udvikling (Dreier, 2001; Lave & Wenger, 2003). I almindelighed skal vi både forholde os til de tidslige organiseringer, der strukturerer vores bevægelser mellem steder for eksempel arbejdsplads og hjem, og koordinere forskellige indholdsmæssige opgaver i forhold til andre, hjemme og på arbejdspladsen.

Den enkelte må samordne mange forskellige gøremål til en samlet livsførelse i et hverdagsliv på tværs af steder. Det er en meget omfattende opgave i et komplekst samfund som det danske, der blandt andet indebærer:

- Personlig integration af sociale relationer i daglig livsførelse
 - Sammenhæng i livsførelse på tværs af livssammenhænge
 - Komme til forståelse af sig selv i fællesskaber med andre
- (baseret på Holzkamp, 1998)

Analyserne af eksempler fra beboernes hverdagsliv vil inddrage disse tre dimensioner i livsførelse. Et fagligt fokus på *hverdagen* giver mulighed for at indfange, hvordan beboerens personlige befindende er forbundet med de sociale fællesskaber, vedkommende er en del af i daglig praksis. Mennesker med nedsat funktionsevne står overfor den samme konkrete livsopgave som alle andre, nemlig at tilrettelægge og koordinere deres deltagelse i fællesskaber. Mange vil imidlertid i kraft af deres handicap have brug for forskellige former for støtte til at varetage denne koordinering og tilrettelæggelse. Det kan i varierende grader være vanskeligt for beboere med funktionsnedsættelse at overskue den røde tråd i praktiske gøremål og betydningen af at opretholde sociale relationer.

Det kan ses som en integreret del af den daglige støtte, omsorg og eller personlige pleje, at beboeren bakkes op i forhold til deltagelse i relationelle fællesskaber i og udenfor bostedet. Et fokus på det gode liv i hverdagen inkluderer imidlertid *også* spændende oplevelser og aktivitetsmuligheder. Hverdagsliv som begreb skal ikke forstås som trivielle rutiner eller kedelige basale gøremål. Hverdagsliv er et teoretisk begreb, der omfatter den samlede palet af personlige gøremål og sociale engagementer, mennesker deltager i gennem deres livsforløb, det vil sige både daglige gøremål og ekstraordinære oplevelser. Hverdagsliv som begreb viser hen til de måder livet leves på helt *konkret*. I mange tilfælde vil mennesker med funktionsnedsættelse være afhængige af professionel støtte for at kunne deltage i de sociale fællesskaber, der giver adgang til meningsfulde gøremål, gode oplevelser og aktiviteter. Den enkeltes muligheder er således afhængig af, om der er noget at deltage *i* - nemlig "et fælles godt liv" i boenheden eller nærmiljøet.

Denne forståelse af, at den enkeltes liv er afhængig af andres livsførelse indebærer også, at ingen kan bestemme sit liv *helt* selv. Alle mennesker er *relativt autonome*, hvilket indebærer, at enhver livsførelse indgår i nogle sociale betingelsesstrukturer, som vi kan have mere eller mindre rådighed over. En del af disse sociale betingelsesstrukturer er vi selv med til at skabe og opretholde. Den måde vi arbejder sammen på og deltager i koordinering af arbejdsopgaver og livsmuligheder

forskellige steder virker tilbage på vores egen livsførelse. Vi udgør med andre ord betingelser for hinanden og er afhængige af hinanden. Beboere med funktionsnedsættelse oplever som andre både personlige og institutionelle begrænsninger. Samtidig giver disse begrænsninger i livsbetingelser også muligheder for, at den enkelte kan udvikle og realisere gode livsmuligheder. En lejlighed i en beskyttet boform giver for eksempel både nogle begrænsninger, men også en række muligheder for den enkelte.

Professionelles opgave er at understøtte, at beboere med funktionsnedsættelse kan få del i de almene muligheder for et godt liv men på deres *særlige* måde, afhængig af handicap, personlig livshistorie og konkrete livsbetingelser. Almene forestillinger om det gode liv kan således ikke være direkte målsættende for den pædagogiske indsats, men tjener alene som standarder, de professionelle kan anvende reflektorisk i udforskningen af den enkelte beboers konkrete livsførelse og ønsker til "det gode liv". Et fokus på *daglig livsførelse* som grundforståelse kan hjælpe til at begribe, hvordan menneskers hverdagsliv og livsforløb er knyttet til deres deltagelse i flere forskellige relationelle fællesskaber. Den professionelle indsats skal netop indgå i og understøtte disse *forskelligartede relationelle fællesskaber*. Det er altså en ret kompleks opgave, der peges på her. Disse forståelser af subjektiv livsførelse i fællesskaber vil nu blive anvendt i analyserne af den pædagogiske indsats i forhold til forskellige beboeres hverdagsliv.

Personlig integration af sociale relationer i daglig livsførelse

De relationelle fællesskaber den enkelte indgår i kan være både adskilte og overlappende. Alment betragtet er parforhold og venner for eksempel to områder, der både kan rumme de samme relationer og være i konkurrence med hinanden. BENT er for eksempel en ung mand på 30, der arbejder i en beskyttet stilling i et privat firma. Da konsulenten kommer på besøg, er en stor del af bostedets mandlige beboere samlet om det store spisebord i fællesrummet og snakken går:

Anders er kommet fra arbejde og han har lige været inde og vaske olie af hænderne. Han sætter sig ved siden af Bent i gruppen af beboere. Der bliver diskuteret Kandiskoncert. Hvordan man kan bestille billetter til en ny koncert i Odense. Gruppen drøfter, om Anders er nødt til at skifte tøj inden et fælles arrangement om aftenen. Bent siger, at der er mange steder, hvor folk går ud med deres firmatøj på.

Samtalen handler om maskiner, øl og koncerter, og man udveksler erfaringer om stort og småt. Alle ser ud til at hygge sig i denne mandesnak. Pædagogen Vibeke nærmer sig og meddeler forsigtigt Bent, at hans kæreste ikke længere kan være i en anden beboers

lejlighed, hvor hun har opholdt sig hele eftermiddagen indtil nu. Kæresten vil gerne vide, om hun må gå ind i Bents lejlighed.

"Nu sidder vi lige og holder møde" siger Bent flere gange afvisende. Vibeke prøver igen at få Bent til at forholde sig til kæresten: "Marianne vil gerne spise inde hos dig," siger Vibeke. "Vi sidder til møde" siger Bent og lidt efter siger han: "Det kan hun godt" og vender sin opmærksomhed tilbage til selskabet rundt om bordet. Vibeke siger: "Jeg henter hende lige, så kan I aftale det." Marianne kommer. "Skatter, du går bare ind til mig." siger Bent. Hun ser tilfreds ud, og forlader rummet, nu da hun har fået lov at blive (konsulentrapport).

Kæresten har en lejlighed i et boligkompleks et andet sted, men hun opholder sig meget i Bents boenhed. Pædagogerne mener, at Bent føler sig presset af sin kæreste og samtidig har de indtryk af, at Bent ikke kan undvære hende. Personalegruppen overvejer, om de skal tale med den hjemmevejleder, der kommer hos Bents kæreste og få hende til at sørge for, at kæresten ikke kommer så meget i Bents boenhed. Personalet mener, at det belaster Bent, at hun kommer så tit. Nogle af pædagogerne er provokeret af, at Bent ikke selv går ind og tager hånd om situationen. De synes, at Bent opfører sig som en konge, når han lader personalet tage vare på kæresten. I eksemplet understreger Bent, at han sidder i "møde", og det kan opfattes som en arrogant afvisning. Måske synes Bent, der har mange års erfaring med pædagoger, at ordet "møde" er et passende trumfkort at trække, når man vil have ro til det, man er i gang med.

Ved at almengøre problemstillingen kan vi få øje på, at det måske er svært for Bent at overskue både at være sammen med vennerne og at skulle tage vare på kæresten. Denne afvejning af interesser og hensyn er alment betragtet en central del af menneskers daglige livsførelse. Hvem kender ikke til at skulle overveje om hensynet til familien eller vennerne skal have første prioritet i en given situation. Vedligeholdelsen af kontakt til relationer er en opgave, som den enkelte må tage på sig i daglig livsførelse, hvor forskellige relationer kan have forskellige forventninger og betydning. Konflikter kan være en integreret del af denne prioritering og koordinering.

Netop beboere med funktionsnedsættelse kan have brug for støtte til at afklare sådanne konfliktende hensyn og til at indgå personlige aftaler herom. Det er derfor ikke en løsning at forsøge at "ordne" problemet ved at forhindre kæresten i at komme på besøg, men i stedet støtte Bent i at finde måder, hvorpå han kan tilrettelægge sit hverdagsliv, så der både bliver plads til venner og kæreste. Denne personlige tilrettelæggelse af deltagelse i fællesskaber med andre kan være en opgave, som beboere med funktionsnedsættelse i kraft af deres handicap har brug for livslang støtte til.

Problemet med de konfliktende hensyn kan sandsynligvis ikke "ordnes" en gang for alle. Pædagoger må i stedet betragte det som socialpædagogisk opgave vedvarende at understøtte beboerens forhandlinger og reguleringer af samvær med pårørende i hverdagslivet.⁴

Naboer

Når relationerne ikke længere er givne som i det institutionaliserede gruppeliv, må den enkelte gøre noget særligt for at skabe og opretholde relationer. Det er både et alment vilkår i et moderne samfund og en del af ændringen i livsbetingelser for mennesker med funktionsnedsættelse. Beboerne er ikke automatisk medlemmer af et fælles gruppeliv, men naboer i et nærmiljø. Hver enkelt har sin egen lejlighed og har derfor mulighed for at leve adskilt og isoleret. Relationer til naboen er en mulighed, man kan vælge, hvis man ønsker det, men pointen er, at man selv skal være aktiv. Beboere med funktionsnedsættelser kan have varierede forudsætninger for at kunne træffe sådanne valg og handle på dem. For mange beboere gælder, at de er afhængige af at professionelle formidler muligheden for samvær.

Efter indflytningen i egen lejlighed står beboerne i en situation, hvor de skal få øje på hinanden i nye sociale positioner. Hvad vil det sige at være nabo og hvordan agerer man relevant overfor sine naboer? I det følgende eksempel følger konsulenten Kalles hverdag og observerer, at han hygger sig i samvær med Eva. Eva inviterer generøst konsulenten til at besøge sin lejlighed, hvilket fører til følgende lille forløb:

Jeg har aftalt med Eva, at jeg skal se hendes lejlighed. Jeg spørger, om beboeren Kalle vil med. "Ja, hvis jeg må", siger han. Det må han gerne for Eva. Vi ser hendes lejlighed, som Kalle ikke har været i før. Eva siger, at hun heller ikke har været i Kalles lejlighed. "Vil du gerne se den", spørger jeg. "Jeg vil jo ikke presse mig på", siger Eva. "Det gør du heller ikke", siger Kalle med det samme. Vi går op til Kalles lejlighed, som han stolt viser frem (konsulentrapport).

Kalle og Eva vil gerne besøge hinanden, men de tager ikke selv initiativ. Måske har de ikke selv fået tanken om, at det kunne være en mulighed. Eksemplet viser, hvordan konsulenten spontant formidler, at de to beboere besøger hinandens lejlighed. Er pædagoger bevidste om at formidle og understøtte beboernes relationer til hinanden som naboer i hverdagen? Som konsulenter har vi ofte hørt, at personalet mener, at beboerne ikke er interesseret i hinanden, kun i personalet. Kan det være et resultat af mange års

⁴ Forældre og andre nære pårørende fra beboerens oprindelige familie er naturligvis også vigtige relationer, se også Schwartz (under udgivelse) om samarbejde med pårørende.

professionelt fokus på relationen mellem pædagog og beboer, hvor beboernes deltagelse i fællesskaber med andre beboere er gledet ud af det faglige fokus? I almindelighed kan naboskab praktiseres i store variationer mellem nærhed og distance. Man kan være naboer på mangfoldige måder spændende fra blot at hilse på, låne sukker hos hinanden, se tv sammen og til nære venskaber.

Vi oplevede som konsulenter, at personalet nemt kom til at tolke beboeres besøg i andre beboeres lejligheder som et udtryk for utidig nysgerrighed eller som en overskridelse af personlige grænser. Der kan selvfølgelig være tilfælde, hvor beboerne må have hjælp til at beskytte sig mod andre beboeres overgreb og krænkelse, men det er værd at udforske nærmere, i hvilke tilfælde den enkeltes "besøg" kunne tolkes som en positiv nysgerrighed eller som en måde at hilse på. Mange beboere har kendt hinanden over et længere liv, og beboernes interesse i hinanden er tilsyneladende et overset tema, især når det handler om beboere med omfattende funktionsnedsættelser. Et fokus på beboerens handicap kan skygge for en forståelse af, at beboerne lever med i hinandens liv og kender hinandens pårørende.

I et bosted sætter personalet sig for at afprøve, hvordan de kan understøtte beboernes samvær som naboer. De tager udgangspunkt i, at beboeren Erik har ønsket at invitere til et selskab i sin lejlighed.

Der er mange, der gerne vil besøge Erik, og han har inviteret bredt. Vi endte med at være 10 i hans lille lejlighed. Erik har sat musik på og skruet godt op, så der er feststemning. Han giver hånd, og vi bænker os om sofabordet. Der er kage og snakken går. Erik skænker kaffe til alle. Han lever op til sin værtsforpligtigelse.

På et tidspunkt siger Erik, at han har fødselsdag i dag. Rikke slukker for anlægget, det giver mulighed for en fælles opmærksomhed. Caroline (pædagog) har fanget et signal fra Holger. Han vil gerne synge en solo – og det siger hun til gruppen. Holger synger en gammel slager og alle klapper begejstret. Erik ønsker at synge Skorstensfejeren. Holger foreslår herefter, at Lotte skal synge den næste. Beboerne ved meget om hinanden og hvilke kompetencer de har. Lotte synger Papegøjen fra Amerika. Sådan fortsætter samværet med sange. Det er beboerne, der har initiativet, og de ansatte hjælper med at skabe rum til fælles opmærksomhed.

Så vil Holger hjem. Han rejser sig og holder en takketale, fordi han måtte komme med. Senere rejser Lotte sig og takker Erik for dejlig kage og kaffe og alle damerne, fordi de er så søde. Jan (som ikke har talesprog) har hele eftermiddagen været "låst" i optagethed af, om hans far skulle komme. Nu har han gennem samværet fået åbnet sig mod noget andet, og

han rækker ud efter Erik. De har øjenkontakt med hinanden – giver hånd og smiler (konsulentrapport).

Eksemplet peger på, hvordan pædagoger kan skabe rum for samvær, hvor en stemning af fællesskab og tilhørsforhold kan folde sig ud. Når situationen er etableret, "kalder" den på kulturelle samværsformer som værtskab, fællessang, solosang og taler. Personalet optræder ret tilbage trukket i eksemplet. De er til stede, skaber fælles opmærksomhed og muliggør på en diskret måde den enkeltes bidrag til det fælles. For mange beboere gælder, at de har svært ved at skabe indhold i relationer. Det betyder, at de er afhængige af, at andre skaber situationen, hvor den enkelte kan tage del.

Personalet reflekter efterfølgende over, at Erik i nogle situationer i hverdagen har svært ved at udholde Holgers talestrøm, og den måde han fylder på i det sociale liv i bostedet. Her i lejligheden synes Holgers initiativer at blive værdsat af Erik, og de ser ud til at passe fint ind i forhold til Eriks forestillinger om selskab og værtsskab. Eriks position som vært bliver ikke udfordret af Holgers bidrag. Tværtimod bidrager Holger til, at Eriks initiativ bliver en succes. Beboernes opfattelse af hinanden kan udvikle sig, når pædagoger understøtter situationer, hvor beboerne kan få øje på hinanden på nye måder. På den måde kan pædagoger arbejde med beboernes indbyrdes relationelle samspil ved at skabe situationer, hvor det "fælles gode liv" kan realiseres.

I almindelighed kan opgaven som vært være svær og beboere med omfattende funktionsnedsættelse kan have brug for megen opbakning til at realisere sammenkomster på deres enemærker. Pædagoger har mange års erfaring med at arrangere festligheder og sammenkomster *for* mennesker med funktionsnedsættelse. Det nye er, at det nu kan ske med udgangspunkt i beboernes initiativer, under deres værtsskab og i private rammer. Det er så at sige ikke pædagogerne, der sidder for bordenden men beboerne selv. Nogle skal have meget støtte på en diskret måde for at kunne indtage en sådan plads, så selskabet bliver en succes.

Andre beboere med mindre omfattende funktionsnedsættelse organiserer måske selv deres sammenkomster. Et tidligere eksempel viste, hvordan det er en vigtig del af hverdagen for Bent og hans medbeboere at hyggesnakke omkring spisebordet i fællesrummet. De orienterer sig i vigtige spørgsmål via hinanden (billetter til koncert og påklædning til aftenarrangement). Her ser det ud til at være pædagogernes fornemste opgave at virke i baggrunden og bidrage til løsning af konflikter i forhold til Bents kæreste. I almindelighed er det en central del af hverdagslivet at indgå i daglig omgang med kolleger, naboer, familie og venner, og pædagoger må vurdere konkret, hvordan de

kan understøtte den enkelte beboers ageren i disse relationer i hverdagslivet. Alment betragtet er det i hverdagslivets praksisser, at vi udvikler vores forståelse af, hvem vi selv er gennem deltagelse i disse fællesskaber. Beboere med funktionsnedsættelse vil i mange tilfælde være afhængig af, at pædagoger *formidler* mulighederne for disse møder med andre mennesker i hverdagen.

Bostedet som livssammenhæng

Helge Folkestad følger i et forskningsprojekt hverdagslivet i et bofællesskab for mennesker med nedsat fysisk og psykisk funktionsevne og påpeger personalets dilemmaer mellem at understøtte det individuelle liv i egen lejlighed eller kollektive samværsformer. Pædagogers usikkerhed omkring dette spørgsmål kom også til udtryk i de fælles refleksionsprocesser i personalegrupperne, der ligger til grund for denne artikel. Personalet var på den ene side bekymrede for beboere, der levede tilbagetrukket i egen lejlighed og oplevede det på den anden side som belastende, når beboere nærmest boede i fællesrummet. Måske er der, i forsøget på at undgå tidligere tiders institutionaliserede gruppeliv, opstået en ny norm hos pædagoger indenfor dette område, om at beboerne først og fremmest skal leve deres liv indenfor egne private rammer (inspireret af Ringsby Jansson, 2002).

Lea Wulf Andersen diskuterer i et speciale, hvordan vi skal forstå beboernes opfattelse af "hjem" i beskyttede boformer, og hun citerer beboerne for at mene, at "hjem" er der, "hvor man hører til" (Andersen, 2010). Beboerne giver udtryk for, at fællesarealerne er en del af deres opfattelse af "hjem". Faktisk betaler til beboerne også til disse arealer via deres husleje. Lea Wulf Andersen giver en righoldig beskrivelse af, hvordan beboerne i hendes observationer hygger sig, deler erfaringer, trøster og hjælper hinanden og en stor del af dette sociale samvær foregår i fællesarealerne. "Hjem" kan således opleves som andet og mere end den enkeltes afgrænsede lejlighed, og i mange tilfælde kan det give god mening at tale om lejlighed og fælles arealer som et udvidet hjem. For mange beboerne giver det måske ikke mening at skelne skarpt mellem egen lejlighed og de fælles områder.

Det handler næste eksempel om. Jane er en beboer med begrænset aktivt talesprog og omfattende kognitive vanskeligheder:

Jane bevæger sig mest op og ned ad gangene og i periferien i fællesrummet. Hun står i døråbningen og kigger ind på det lille selskab af personale og beboere. Det er hendes fødselsdag i dag, og vi synger spontant en fødselsdagssang for hende. Jane bliver helt overvældet, siger glade lyde og vifter med armene. Karen starter fødselsdagssangen igen ved egen kraft. Inga råber hurra og vifter med et flag. Jane står lidt væk og ryster sin dukke frem

og tilbage på en glad måde – tydeligt berørt. Hun kigger og følger med i selskabet på afstand. Bagefter er personalet glædeligt overrasket over, at hun blev så berørt af fødselsdagssangen.

Jane bliver nemt involveret i konflikter med andre beboere, hvilket kan føre til fysiske sammenstød, hvor hun river i hår og bliver helt ude af sig selv. Tæt samvær kan være vanskeligt for hende at håndtere, og hun er afhængig af at have en pædagog ved sin side for ikke at ryge ind i disse alvorlige konflikter. Når hun står i periferien kan hun være med, samtidig med at hun er på sikker afstand. Som eksemplet viser, er det muligt at inkludere hende i det fælles samvær, selvom hun befinder sig på afstand. En lejlighed i en beskyttet boform giver netop mulighed for, at den enkelte selv kan regulere nærhed og distance til andre mennesker ved at bevæge sig fysisk på gangarealerne mellem lejlighed, og fællesrum. Jane bruger gangene mellem lejlighed og fællesarealer meget, og hun ser ud til at føle sig hjemme i disse bevægelser mellem de private enemærker og et udfordrende fællesskab i fællesrummet.

Jane kan ikke selv skabe de situationer, hvor hun kan være sammen med andre. Hun er som de fleste andre beboere i dette bosted afhængig af, at personalet skaber den fælles stemning og det liv i opholdsstuen, der inviterer til, at den enkelte kan tage del. En fødselsdagssang skaber nysgerrighed og lyst til at nærme sig, selvom det er på afstand. I eksemplet understøtter personalet, at Jane bliver synlig for de andre beboere. Alle kigger på Jane og tager del i festligholdelsen af hende. Karen tager initiativ til at fødselsdagssangen starter igen, og Inga kipper med et flag. Janes fødselsdag skaber en anledning til, at hun kommer i centrum i en festlig stemning. Eksemplet illustrerer, at der er mange måder at være med på, og at man kan deltage fra forskellige positioner.

Lejlighed, gangarealer og fælles opholdsstue giver varierede bevægelsesmuligheder og muligheder for selv at bestemme, om man vil tage del i fællesskabet, deltage fra en perifer position eller trække sig tilbage til sig selv. Nogle beboere vil udfylde egen lejlighed med aktiviteter og socialt samvær, mens andre kun anvender boligen som en base på bestemte afgrænsede tidspunkter i døgnet (Ringsby Jansson, 2002). Nogle har måske brug for støtte til at opdage mulighederne i at kunne trække sig tilbage og nyde et individuelt pusterum, mens andre måske har brug for tydelige invitationer for at bruge fællesskabets muligheder.

Livet i fællesrummet

I eksemplet ovenfor er der tale om en fødselsdag, men hvad med hverdagen i fællesrummet? Den kan nemt blive præget af en anden stemning, hvor beboere med

omfattende funktionsnedsættelser kommer til at sidde hver for sig, passivt afventende i deres stole. Personalet har travlt med gøremål knyttet til de enkelte beboere i deres lejligheder og fællesrummet tømmes derfor for fælles liv (se også Schwartz, 2009). Den megen fokusering på beboernes individuelle tilværelse og behov kan betyde, at de fælles mødesteder bliver præget af stilstand og mangel på fælles fokus.

I forhold til beboere med omfattende funktionsnedsættelse, skal der ofte være en pædagog til stede, hvis der skal skabes socialt liv i rummet. Det indebærer en fælles organisatorisk planlægning, hvor personalet veksler mellem at understøtte fælles samvær og varetage opgaver i relation til den enkelte i egen lejlighed. Som konsulenter oplevede vi eksempler på, hvor beboerne fik serveret kaffe på forskellige tidspunkter i fællesrummet. Forskellige pædagoger gik til og fra og serverede kaffe for "hver deres beboer". For det første betød pædagogernes travle gæen til og fra en uro blandt beboerne, der måtte iagttage, at andre fik deres kaffe, mens de selv måtte vente. For det andet betød uroen, at stemningen "eftermiddagskaffe" aldrig lagde sig over rummet. Enhver drak sin egen kaffe isoleret fra andre. Disse overvejelser indebærer ikke nødvendigvis en tilbagevenden til en institutionel automatik, hvor kaffe er en skemalagt aktivitet for alle, som den enkelte kun kan få del i ved at underlægge sig en bestemt rutine. Spørgsmålet er hvordan eftermiddagskaffe kan organiseres, så beboerne kunne invitere hinanden til kaffe. Da beboere med omfattende funktionsnedsættelse deltog i borgerkurser uden pædagogisk assistance, oplevede konsulenterne, hvor meget beboerne drog omsorg for hinanden. En pædagogisk betoning af individuelle valg risikerer at atomisere sociale fællesskaber og omvendt betyder personalets organisering af kaffedrikning ikke af sig selv, at beboerne oplever, at de har noget sammen.

Der skal ikke meget til for at vende den individuelle isolation til en fælles opmærksomhed. Inga har en omfattende funktionsnedsættelse med kun lidt aktivt sprog:

Inga har sat sig godt til rette med sine ting omkring sig i sofaen i fællesrummet. Personalet er optaget af andre beboere og det virker som om, Inga synker ind i sig selv. Pludselig bliver hun meget ked af det og græder højt. Det er noget med benet, tror jeg. En hund, der tilhører et personale, kommer løbende ind. Den vimser rundt og Inga vågner op, griner og peger. Hun viser stor "forargelse" over alle dens "unoder" og råber "neeej!", mens hun peger. Hun læner sig helt ud over armlænet for at følge med i hundens bevægelser rundt i lokalet.

Hunden skaber liv i rummet og flere beboere udover Inga peger og råber begejstret højt. Der er et fælles fokus, som alle kan deltage i. Hundens besøg er en glædelig overraskelse, der opstår ved et tilfælde. Hvad har pædagogerne ellers på "hylderne", der kan skabe disse momenter af spænding, glæde og fælles begejstring for beboere med omfattende funktionsnedsættelser? Oplevelsen af fælles liv kan både være forbundet med at arrangere begivenheder eller at gribe de situationer spontant, hvor beboere henvender sig til pædagogerne og drage andre ind i en fælles opmærksomhed og kommunikation. Hvilket sætter fokus på pædagogers betydning i forhold til at understøtte "fælles liv" i fællesrummet, der blandt andet handler om at formidle kontakt og støtte beboerne i at blive tydelige for hinanden.

Konflikter

En daglig livsførelse i sociale fællesskaber med bofæller, man ikke selv har valgt, udgør nogle konkrete udfordringer. Nogle af disse udfordringer kan være så belastende, at den enkelte er afhængig af, at pædagoger skærmer og afbøder. "Ubehagelige" situationer, hvor vi oplever konflikter i mødet med andre, er imidlertid en almen del af alle menneskers liv. Det er med til at danne os som personer. Konflikter giver alment set også mulighed for, at vi kan lære noget nyt om os selv, hvis vi får støtte til at indgå i dem. Hertil kommer at de fælles livsbetingelser rummer muligheder for livskvalitet, som den enkelte ikke ville have haft, hvis vedkommende var overladt til sig selv i et komplekst samfund som det danske. Denne opfattelse af, at belastende episoder ikke kun behøver at være begrænsende men også kan opleves som en mulighed, angår alle mennesker. Et liv med handicap indgår også i sociale betingelsesstrukturer, der kan indebære både begrænsninger og muligheder for den enkelte.

Det hører med til et liv i fællesskaber med andre, at der opstår konflikter. For mennesker med omfattende handicap kan det være en stor udfordring at være sammen med beboere med forskellige former for handicap. Medbeboere kan i nogle tilfælde finde på at slå og bide, og det kan opleves meget truende af den enkelte. Beboerne skal naturligvis have støtte til at undgå overgreb, men det er ikke i alle tilfælde en løsning at skille beboerne ad.

Jens har ikke et aktivt talesprog men en god sprogforståelse. Han er lige flyttet ind og er ved at lære de andre beboere at kende. Observationerne viser, at Jens ofte rækker armen ud efter de andre beboere eller personalet:

Jens rækker armen ud mod beboeren Susanne, der sidder med garn og sytøj i sofaen. Hun begynder at græde: "Nej, Jens", siger hun. Helene (pædagog) kommer og trøster Susanne.

Jens rækker ud efter Helene, som står tæt ved Susanne. Beboeren Marie siger " Stop det, Jens". Susanne græder igen. Personalet leder efter en nøgle til hendes lejlighed – de kan ikke finde den og stemningen bliver lidt travl, fordi Susanne græder og virker bange. Så følges Susanne ned i sin lejlighed.

Personalet reagerer ved at adskille beboerne fra hinanden. Måske har Jens tidligere taget hårdt fat i en medbeboer eller måske reagerer Susanne så voldsomt, fordi hun ikke kender Jens og bliver bange. Kan personalets strategi med at skille beboerne forstærke deres frygt for hinanden? Andre pædagoger griber det anderledes an:

Susanne kommer ind igen. Jens rækker armen ud mod hende. Beboeren Dagny sidder ikke så langt fra Jens. Han rækker hånden ud og rører ved hende. Hun råber: "Av!" Sanne (pædagog) står og hjælper Dagny med at drikke noget yoghurt, og hun siger, at Jens bare vil sige hej og hun kører Dagny lidt tættere på Jens. Han rækker ud efter hendes ben igen og rører kun lige ved det, og Dagny råber "Av!" Sanne (pædagog) siger, at han bare lige vil røre ved hendes ben. Dagny bakker.

En stor del af beboerne har brug for hjælp til at skabe kontakt til hinanden. Eksemplet viser, at pædagogen Sanne oversætter Jens handling konstruktivt overfor Dagny. Både Susanne og Dagny reagerer negativt på det, vi tolker som Jens' forsøg på kontakt. Sanne tolker Jens' handling på en ny måde, og det kan måske medvirke til at vende de andre beboeres billede af Jens, fordi der bliver plads til, at han kan gøre noget andet. Jens vil gerne samvær med de andre, men konsulenten oplevede, at han var låst i de andres billede af ham som én, der "driller" eller er "farlig."

Sammenhæng i livsførelse på tværs af livssammenhænge

En del af opgøret med totalinstitutionen indebærer netop, at borgere med funktionsnedsættelse skal have samme mulighed for mindst et skift i dagligt levemiljø. Det indebærer at de, som andre borgere kan bruge forskellige sider af personligheden og realisere de forskellige muligheder, der knytter sig til deltagelse i et sammensat hverdagsliv i forskellige livssammenhænge. Alment betragtet lægger hjemlige og arbejdsmæssige sammenhænge op til, at vi håndterer gøremål og relationer forskelligt. Det giver den enkelte varierede deltagelsesmuligheder. Selvom morgenen måske er startet med konflikter giver mødet på arbejdspladsen mulighed for at lægge den trælse situation bag sig. Omvendt kan tilbagekomsten til hjemlige forhold skabe et frirum fra de konflikter, man oplever på arbejdspladsen. Der er naturligvis også mulighed for, at den enkelte bærer såvel glæder som konflikter med på tværs af steder.

Princippet om skift mellem levemiljøer kan håndhæves så streng af professionelle, at der skabes forholdsvis skarpe afgrænsninger mellem arbejde og bosted. Den faglige begrundelse for at opretholde et skel er, at borgeren ikke skal opleve at professionelle i bosted og arbejdssted taler hen over hovedet på vedkommende og anvender et kategoriserende sprogbrug som for eksempel: "beboer A har her til morgen været meget konfliktsøgende." Det er en del af opgøret med totalinstitutionen, at beboeren skal have mulighed for at møde på arbejde eller komme hjem fra arbejde uden at være bundet op i konflikter, der hører til andre steder. I almindelighed betragter vi arbejdsliv og privatliv som to helt adskilte størrelser. Vores ægtefæller ringer for eksempel ikke til vores arbejdsgiver for at orientere om, at vi har haft en dårlig morgen.

Det er en sympatisk faglig hensigt, der imidlertid kan føre nye problemer med sig. Det kan i mange tilfælde være en central del af funktionsnedsættelsen, at beboeren har vanskeligt ved at kommunikere om hændelser, der ligger udenfor den aktuelle kontekst. Netop evnen til at formidle den overordnede forståelseskontekst, som budskabet skal forstås i, kan være et problem. Hertil kommer, at mange beboere har begrænset talesprog. Der er derfor brug for at udvikle kommunikationsformer mellem bosted og aktivitetscenter, der anvender et informativt men neutralt sprog, der undlader at stigmatisere borgeren.

I det følgende eksempel følger konsulenten med beboeren Inga fra aktivitetscenteret til bostedet. På vej ud til den ventende bus observerer konsulenten, at Inga stopper kørestolen foran aktivitetscenterets kantine. Der er dækket fint op til en fest, der skal afholdes dagen efter.

"Bord" siger Inga og et personale griber hendes budskab:

"Ja, i morgen skal vi have fest og vi skal høre musik"

Inga gør dansebevægelser i kørestolen

"og så skal vi danse Inga." Pædagogen tager Inga i hænderne og de "danser", mens hun stadig sidder i kørestolen. Inga siger jaaah - meget højt. Bagefter kører hun med bussen hjem."

Ved ankomsten til bostedet tager Inga tråden op igen, da Karen henter hende ved bussen:

"Bord" siger Inga som det første.

"Dit bord?" siger Karen. Hun ved tydeligvis ikke, hvad Inga mener.

Konsulenten supplerer.

"Inga skal til fest i morgen på aktivitetscenteret"

"Jaaah" siger Inga.

Karen: "Så skal du have din fine kjole på?"

"Jaah" - stor begejstring og glæde hos INGA. Hun omfavner begejstret Karen og er tydeligvis glad over at blive forstået. Indenfor stiler Inga målrettet mod sit klædeskab og griber fat i kjolen. Den skal ud at hænge på skabsdøren - klar til næste dag.

Eksemplet peger på, at beboeren har brug for, at betydningsfulde hændelser kan blive udvekslet på tværs af steder. Den forberedelse, der ligger i at hænge kjolen frem, er netop en del af fornøjelsen ved at skulle til fest, hvor det at glæde sig kan være en stor del af en samlet oplevelse. Den glæde slukkes hurtigt, når man ikke kan gøre sig forståelig. Det er samtidig et meget konkret eksempel på, hvordan sammenhæng i hverdagslivet kan etableres direkte som en del af pædagogens daglige omsorg for beboeren. Denne lille praktiske ting skaber sammenhæng mellem Ingas steder og gøremål. Festkjolen på skabsdøren muliggør tillige en god morgen den næste dag.

Det virker uhensigtsmæssigt at etablere lydtætte skodder mellem bosted og arbejdssted. Netop problemet med at kommunikere betydningsfulde hændelser på tværs af steder kan være en central del af handicappet. I stedet for generelt at afstå fra at kommunikere af hensyn til beboerens værdighed og integritet, kunne man overveje, hvordan og om hvad der kommunikeres. Hvordan kan kommunikationen finde sted ud fra beboerens perspektiv og med denne som central aktør? I en tidligere artikel, har jeg bragt et eksempel fra et aktivitetscenter:

"Linda (pædagog) læser op af kontaktbøgerne. Jørgen har været på ferie og Bostedet har lavet en hel lille beskrivelse af turen. Det snakkes der lidt om. Beboerne kontaktes en for en. "Goddag Hans". Pædagogen læner sig frem og klapper Hans på håndryggen. Hans læner sig også frem mod pædagogen. "Har du haft en god weekend?" spørger pædagogen og Hans svarer med at nikke. Linda læser kontaktbogen op. Den slutter med "Hav en god dag Hans – hilsen Birthe (pædagog på Bostedet)." "Birthe", gentager Hans. Det virker som om, han genkender navnet... I Martins kontaktbog har personalet på Aktivitetscenteret skrevet, at de har givet Martin massage, og at de har "sloges" med ham for sjov. Hans mor skriver tilbage, at de skal huske, at Martin har navlebrok, og Linda vil skrive tilbage, at det skal de nok. (Feltnoter)". (Schwartz, s. 90, 2009).

I almindelighed bærer vi fortællinger om begivenheder i vores liv rundt i de sammenhænge, vi færdes i. På arbejdet fortæller vi om oplevelser i ferier og weekender, og i privatlivet fortæller vi om arbejdslivets udfordringer og glæder. Disse udvekslinger er netop selektive, fordi vi vælger, hvad vi fortæller hvor. I nogle relationer fortæller vi om mere sårbare sider af os selv, måske fordi vi har brug for visse hensyn. I andre situationer

forbliver fortællingerne anekdoter om familie- og arbejdsliv. Denne udveksling om hverdagslivets mangfoldige hændelser kan mennesker med nedsat fysisk og psykisk funktionsevne have vanskeligt ved at etablere af egen kraft. Eksemplet ovenfor viser, hvordan der kan kommunikeres om personlige forhold i sociale fællesskaber på en respektfuld og inddragende måde. Et redskab til formidling som kontaktbogen giver desuden pårørende mulighed for at følge med i beboerens liv uden at den personlige integritet overskrides.

Den enkeltes formidling af begivenheder i hverdagen til andre er afhængig af, at den konkrete *situation* bliver kommunikeret. Alfred har været på den ugentlige tur med aktivitetscenteret til svømning. Der opstod en sjov situation, hvor chaufføren kørte forkert, og Alfred trådte til og viste vej. Konsulenten følger med Alfred hjem til bostedet:

Da vi igen er hjemme på bostedet fortæller Alfred spontant om hændelsen ved kaffebordet i fællesrummet. Han kan imidlertid ikke gøre det forståeligt for de andre, at chaufføren kørte forkert, og det var Alfred, der viste vej. Lidt efter kommer flere ansatte én efter én til kaffebordet, og de stiller de samme spørgsmål: Har du haft en god dag? Hvad har du så lavet i dag? Hvordan var det i svømmehallen?

Alfred svarer venligt men uden den gejst og energi, jeg oplevede, når vi kunne dele den sjove fortælling om, at det var ham, der kendte vejen til svømmehallen.

Eksemplet viser, at Alfred mister en mulighed for at fortælle beboere og personale om en situation, hvor han har vist personligt overblik og overskud til at kunne hjælpe andre. I stedet fører kommunikationsproblemer til, at han må opgive at fortælle sin historie. I de efterfølgende refleksioner i personalegruppen bliver det klart, at Alfred trods et godt talesprog har brug for et redskab til at understøtte kommunikationen mellem sine livssammenhænge. Det er et eksempel på, at et godt talesprog ikke i sig selv afgør, om der er brug for kommunikationsredskaber. Selvom en beboer med funktionsnedsættelse mestrer et stort ordforråd, kan det være svært at formidle den *sammenhæng*, der gør budskabet forståelig for andre.

Eksemplerne ovenfor omfatter både beboere med omfattende og mindre omfattende psykiske og fysiske funktionsnedsættelser. De sidste vil i mange tilfælde selv kunne bestemme, hvilke fortællinger de ønsker, der skal udveksles mellem arbejdssted, bosted og pårørende. For beboere med talesprog eller sprogforståelse kan fortællingerne udformes i et samarbejde. beboere med omfattende funktionsnedsættelse som for eksempel Inga, der glædede sig til festen dagen efter, vil være helt afhængig af, at

pædagoger i bostedet og i aktivitetscenteret arbejder sammen om at udveksle de fortællinger, der får hendes hverdagsliv til at hænge bedre sammen.

Det er gennem de seneste år blevet påpeget, at det stadig er en påtrængende opgave at udvikle fleksible kommunikationsredskaber, der kan understøtte beboernes muligheder for at bære fortællinger om hverdagslivets begivenheder og hændelser rundt på tværs af livssammenhænge som bosted, arbejde og familie (se også Hoffmann, 2012; Perlt, et al., 2005; Socialministeriet, 2007). Vel at mærke redskaber, der kan tilpasses den enkeltes særlige behov. For nogle beboere med omfattende handicap vil en kontaktbog være gavnlige, mens beboere med mindre handicap vil kunne bruge et fotografiapparat eller for eksempel internetsystemer som "Herbor". De faglige overvejelser over hvilke kommunikationsredskaber, der er anvendelige bør tage udgangspunkt i en udforskning af, hvordan beboeren selv kan bruge redskabet til at formidle eget perspektiv på hændelser i hverdagslivet på tværs af livssammenhænge.

Komme til forståelse af sig selv i fællesskaber med andre

Artiklen har indtil nu givet eksempler på de forskelligartede fællesskaber beboerne indgår i og betydningen af, at den enkelte kan tage aktiv del. Fokus har både været på understøttelsen af den enkeltes muligheder for at deltage og på, at den professionelle opgave er at skabe rum for deltagelse. Deltagelse i fællesskaber er forbundet med en oplevelse af at høre til og kunne være med og hertil knytter sig endnu en dimension, nemlig at kunne bidrage. Den måde den enkelte har mulighed for at forstå sig selv som en del af forskellige deltagelsessammenhænge afhænger også af mulighederne for at blive inkluderet som en, der har noget at bidrage med. Alt for ofte betyder et liv i en beskyttet boform, at beboeren accepterer at være i en passivt modtagende position. Det følgende eksempel peger på, hvor svært det kan være for beboere at bidrage aktivt:

Den vakuumpakkede aftensmad står linet op i fælleshuset. Den skal varmes i Mikroovn og deles rundt til beboerne. En opgave personalet er i gang med. Hans vil gerne dele mad rundt til de andre beboere, Anne (pædagog) siger: "Det gør Ulla (pædagog) og jeg lige". Anne fortæller mig, at det kan være et problem, at Hans gerne vil hjælpe. Han er ikke så populær hos de andre beboere. De oplever, han overskrider deres grænser, og det fører let til konflikter.⁵

⁵ Den kommunale madordning med vakuumpakket mad giver i sig selv begrænsede muligheder for at beboerne kan tage aktiv del i hverdagslivets gøremål.

Pædagogerne fortæller, at Hans gerne vil hjælpe de andre beboere. Når han får opgaver udvikler det sig ofte til, at han optræder som en karikatur af en medarbejder. Han vil bestemme og optræder magtfuld overfor de andre beboere. Derfor opstår der konflikter med de andre beboere, når de tolker hans hjælpsomhed som irettesættelse. De oplever, at han påtager sig en negativ kontrolfunktion. Hvis situationen ikke bliver, som han har forestillet sig, kan han hidse sig op og blive både verbalt og fysisk truende.

Det kommer frem i refleksionerne, at det er forskelligt, hvordan de andre beboere oplever Hans, og det er måske også forskelligt fra situation til situation. Nogle beboere synes han er irriterende, når han bestemmer over dem, og andre oplever, han er hjælpsom. Nogle beboere synes det er ok, Hans kommer og besøger dem i lejligheden, men andre mener, at det er træls, når han ikke forstår, at de gerne vil være alene igen. Der er også beboere, som ser op til Hans, fordi han for eksempel går til Banko, og de spørger altid til, hvordan det er gået. Han deler også gavmildt ud af sine gevinster. Personalet drøfter, hvordan de kan synliggøre Hans' intention om at ville hjælpe og samtidig understøtte, hvordan han handlinger faktisk kan komme til at blive oplevet som en hjælp af andre. Ofte forhindrer pædagogerne beboerne i at hjælpe andre beboere for at undgå konflikter. Hvis man pædagogisk ønsker at understøtte, at beboere kan hjælpe hinanden, må pædagoger være forberedte på, at konflikter er uadskillelig del, fordi beboerne ikke altid forstår hinandens grunde til at handle, som de gør.

Overordnet kan eksemplets bruges til at diskutere personalets position i forhold til beboerne. Pædagoger hjælper i de bedste intentioner om at ville drage omsorg. I hvor høj grad er det blevet sådan, at pædagogerne er de magtfulde, der besidder retten til at hjælpe, mens beboerne har positionen som dem, der er passive modtagere? Det giver anledning til en almen diskussion om, hvordan pædagoger kan understøtte, at beboerne støtter og hjælper hinanden. Dette perspektiv peger hen til organiseringen af "det fælles gode liv", som en forudsætning for, at den enkelte kan bidrage i forhold til andre. Vi mangler viden om en pædagogisk praksis, der kan understøtte den enkeltes initiativ til og interesse i at kunne være noget for andre, og hvordan en sådan praksis kan blive til en oplevelse og berigelse for den enkelte - både giver og modtager. Hverdagens sociale praksisser rummer mange muligheder for at være fælles *om noget*, hvor den enkelte kan tage aktiv del og få betydning for andre.

Pædagogisk praksis

Artiklens ærinde har været at bidrage til en overordnet pædagogisk diskussion om, hvad det betyder for den pædagogiske faglighed, at beboerne flytter i egen lejlighed. Beboernes udflytning til egen lejlighed skaber et skift i de professionelles faglige orientering, fordi de nu skal tage udgangspunkt i den enkelte beboers livsførelse. Det kan føre til en individualiseret pædagogisk tilgang, der kan bidrage til en atomisering og opsplitning af beboernes sociale liv (se også Bibbi Ringsby Jansson, 1998). Et fokus på hverdagsliv som social praksis giver på den anden side mulighed for at udvikle et blik for de sociale fællesskaber, den enkeltes livsførelse er en del af.

Hvis pædagogerne i organisering af deres daglige praksis udelukkende tager udgangspunkt i de enkelte beboeres personlige forhold og befindende, kan det "fælles gode liv" glide ud af fokus. Når de tildelte ressourcer deles ud i mange små bidder til hver enkelt beboer, risikerer den enkeltes sociale deltagelsesmuligheder at blive meget begrænsede. Kaffe serveret for hver enkelt er en anden oplevelse end fælles kaffe i fællesrummet. En daglig gåtur rundt i lokalmiljøet må nødvendigvis kortes meget ned, hvis alle skal foretage hver deres tur med personlig ledsagelse. Hvis flere går sammen, er det indlysende, at pædagogen kan være væk i længere tid og udvide oplevelsen for turdeltagerne.

Det er imidlertid ikke en opfordring til at gå tilbage til det tidligere institutionaliserede gruppeliv, hvor gåture blev programsat som en fælles aktivitet, som man forventede, at alle deltog i. Med udgangspunkt i den enkelte består opgaven i at finde og understøtte de aktiviteter, som flere beboere viser, at de gerne vil deltage i sammen. Beboernes indflytning i egen lejlighed skaber en ny social situation, der skubber til pædagogernes faglige blik:

"Det er nogle andre fællesskaber, vi oplever. Der er mange flere små fællesskaber. Før var det jo altid de meget store fællesskaber, alle skulle kunne holde hinanden ud, selvom de måske ikke kunne rumme hinanden. Vi er blevet meget bedre til at støtte omkring de små fællesskaber mellem to beboere eller tre, hvor nogen er på besøg hos hinanden" (interview med pædagog).

For alle beboere og især dem uden talesprog vil et sådant fokus indebære, at pædagoger udforsker beboerens sociale relationer og afprøver muligheder gennem "prøvehandlinger" (Schwartz, 2001a). Mulighederne må udforskes i praksis sammen med beboerne for at skabe klarhed over, hvem der gerne vil deltage i hvilke fælles aktiviteter. Et fokus på fællesskaber indebærer ikke en forestilling om harmoni. Konflikter er en del af

alle menneskers hverdagsliv. Beboerne kan, uanset handicap, have brug for støtte til at håndtere konflikter og til at skabe rammer for socialt samvær. Som vi så i eksemplet med beboeren Jens kan en arm, der rækker ud, i første omgang blive forstået af andre beboere som en trussel. Det er en pædagogisk opgave at skabe mulighed for, at en beboers rækken ud kan blive vendt til et konstruktivt samspil.

Beboere med omfattende funktionsnedsættelse er særligt afhængige af, at pædagoger skaber muligheder for deltagelse i noget fælles. Artiklen har søgt at vise, hvordan pædagoger kan tage initiativer og understøtte fællesskaber uden at være styrende og dominerende for samværet, således at beboerne kan få øje på hinanden på nye måder. Hvordan den enkelte forstår sig selv er tæt forbundet med de sociale samspil, vedkommende indgår i. Det betyder, at man pædagogisk kan arbejde med beboernes selvforståelse ved at sætte fokus på samspil og deltagelsesmuligheder, hvor den enkelte kan blive synlig for andre. Vi så i eksemplet med Jane, hvordan en person, der ellers holder sig meget i periferien bliver tydeligt berørt over at modtage de andre opmærksomhed og fejring.

Det er beboernes konkrete livsførelse, pædagoger har til opgave at indgå i og understøtte ved at gribe de situationer, som beboeren har vanskeligt ved at agere i. Uanset handicap forholder beboerne sig til deres livssituation og er aktive medskabere af deres livsførelse gennem deres deltagelse i hverdagslivet mange aktiviteter. I den forstand "fører" de deres liv gennem daglige engagementer i *noget* sammen med *andre*. De har udviklet deres livsførelse over lang tid og dette hverdagsliv, er altid *allerede* en konkret realitet, når pædagoger træder over dørtræsklen til beboerens lejlighed.

Det handler ikke kun om at understøtte, organisere og koordinere med udgangspunkt i beboernes perspektiver. Det er også vigtigt at udforske hverdagslivet sammen med beboerne, med henblik på, at de kan få øje på nye muligheder. Et blik for beboernes livsførelse set ud fra deres perspektiver, kan hjælpe professionelle til at få viden om, hvordan beboerne kan bruge et professionelt følgeskab til udvikle deres tilhørsforhold til andre. I eksemplet med Eva og Kalle, er det kun en ganske lille opfordring, der skaber mulighed for, at de kan åbne dørene og gå på besøg hos hinanden.

Det er imidlertid ikke tilstrækkeligt, at pædagoger udelukkende udforsker det gode liv for beboeren i den kontekst, de selv er en del af, for eksempel i boenheden. Set i dette snævre perspektiv kan pædagoger komme til at overse, at livsførelse finder sted på tværs af sammenhænge, hvor flere relationelle fællesskaber har betydning. Det professionelle arbejde består derfor i at støtte beboeren i at holde fast i livsførelsens røde tråd i

hverdagslivet på tværs af sammenhænge i flere forskellige fællesskaber og set over et livsforløb. Som i eksemplet med Inga, har det stor betydning at kunne dele glæden over den forestående fest med pædagogerne på bostedet, og kjolen på skabslågen er et synligt tegn på beboerens forventningsfulde glæde. Der er brug for, at professionelle udvikler nye måder at kommunikere hverdagslivets begivenheder på sammen med beboeren og ud fra dennes perspektiver.

Dermed er det pædagogiske mål ikke den enkeltes individuelle og selvbestemte liv isoleret set, men at understøtte beboerens koordination og integration af relationer og bevægelser mellem steder og fællesskaber i hverdagslivet. Det indebærer at pædagoger samarbejder om at organisere deres arbejdsindsats i hverdagen, således at de både arbejder i forlængelse af hinandens indsats henover døgnets timer og støtter hinanden i både at tage vare på individuelle plejebenhov og beboernes deltagelse i relationelle fællesskaber. Hertil kommer samarbejdet mellem professionelle i beboernes forskellige livssammenhænge og samarbejdet med pårørende (se også Schwartz, under udgivelse)

Det giver pædagogers teamarbejde en ny betydning, da det ikke handler om at beslutte i fællesskab, hvad personalet definerer som "det gode liv" for beboeren. De fælles faglige refleksioner må bevæge sig mellem et fokus på almene forestillinger om "det gode liv" og beboerens subjektive perspektiv på eget liv. Det kan give pædagogerne ideer til, hvordan de bedst kan skabe et godt følgeskab i forhold til beboeren. I eksemplet med Bent og hans kæreste kan et alment perspektiv bidrage til en forståelse af, at det er vigtigt for mange mennesker både at have plads til vennerne og et liv i parforholdet og tillige, at vi alle kæmper med dette forhold livet igennem. Hvordan relationer til partner og venner bedst kan arrangeres i Bents liv, må Bent finde frem til, og pædagogerne kan følge ham og være sparringspartner i hans forsøg på at få hverdagslivet til at hænge sammen. Artiklen har peget på, at det ikke så meget er pædagogens egen relation til beboeren, der er vigtig i sig selv, men den måde pædagoger gennem en personlig relation kan understøtte beboerens tilhørsforhold og samlede livsførelse i flere relationelle fællesskaber.

Andersen, L. W. (2010). *Der hvor jeg hører til*. Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus.

Bank-Mikkelsen, N. E. (1971). Noget om åndsvage. In J. Jepsen (Ed.), *Afvigerbehandling*. København: Thaning & Appels Forlag.

Blomdahl Frej, G., & Eriksson, B. (Eds.). (1998). *Social omsorg och socialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur.

Dreier, O. (2001). Virksomhed - læring - deltagelse. *Nordiske Udkast*, 29:2, 39-58.

Engen, M. (2009). Anerkendelse i socialt arbejde med ældre udviklingshæmmede. *Psykologisk set*, S. 5-13.

Folkestad, H. (2004). *Institusjonalisert hverdagsliv* ([Ny utg.] ed.). Bergen: Høgskolen i Bergen.

Hoffmann, M.-B. D. (2012). *Hverdagsliv, kommunikation og interaktion i botilbud for svært udviklingshæmmede*: Institut for Uddannelse og Pædagogik, DPU, Aarhus Universitet.

Holm, P. (1994). *Liv og kvalitet i omsorg og pædagogik*. Herning: Systime.

Holzcamp, K. (1998). Daglig livsførelse. *Nordiske Udkast*(2), 3-31.

- Juul Jensen, J. (2009). *Pædagogen som social netværksarbejder* (1. udgave ed.). Århus: Academica.
- Juul Jensen, U. (1992). Humanistisk sundhedsforskning. *Udkast*, 20(2), 113-131.
- Juul Jensen, U. (1995). *Moralsk ansvar og menneskesyn* (2. udgave ed.). Kbh.: Munksgård Danmark.
- Kirkebak, B. (2001). *Normaliseringens periode*. Holte: SocPol.
- Lave, J., & Wenger, E. (2003). *Situeret læring - og andre tekster*. Kbh.: Hans Reitzel.
- Perlt, B., Dahl-Østergaard, T., Bonde, A., Danø, J., Perlt, D., Stenbak, E., et al. (2002). *Evaluering af erfaringerne med institutionsbegrebets ophævelse på handicap-området, 1998 -2002*: Socialministeriet.
- Perlt, B., Holst, J., Nielsen, K., & Hagensen, P. (2005). *Der skal to til en tango. Om kommunikation og relationer i støtten til mennesker uden ekspressivt verbalt sprog*. København: Socialt Udviklingscenter SUS.
- Ringsby Jansson, B. (1998). I gränslandet mellan hem och institution. In G. Blomdahl Frej & B. Eriksson (Eds.), *Social omsorg och socialpedagogik* (pp. 166 s.). Lund: Studentlitteratur.
- Ringsby Jansson, B. (2002). *Vardagslivets arenor om människor med utvecklingsstörning, deras vardag och sociala liv*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete.
- Schwartz, I. (2001a). Pædagogisk støtte til social deltagelse. In I. Schwartz (Ed.), *Livsværdier og ny faglighed*. Kbh: Semiforlaget.
- Schwartz, I. (2009). Liv med pædagogerne - om at sætte mål i socialpædagogisk praksis. *Social Kritik*, 120, 80-97.
- Schwartz, I. (under udgivelse). Samarbejde med pårørende ud fra beboernes perspektiver.
- Schwartz, I. (Ed.). (2001b). *Livsværdier og ny faglighed* (1. udgave ed.). Brøndby: Semi-forlaget.
- Socialministeriet (2007). *Veje til et godt liv i egen bolig. Fokus på etik, værdigrundlag og kompetenceudvikling i botilbud for mennesker med handicap og sindslidelser m. fl.*: Socialministeriet.